

ONYEDİNCİ YÜZYIL ANKARA'SINDA SOF İMALATI VE SOF ATÖLYELERİ

Suraiya FAROQHİ

Onaltıncı yüzyıldan ondokuzuncu yüzyıla kadar Ankara kenti, kent ve yakın çevresinde dokunan soflarıyla hem Osmanlı İmparatorluğunda, hem Avrupa'da ün yapmıştı. Hammadde olarak, tiftik keçisinin tüyleri kullanılmaktaydı. Orta Anadolu bozkırlarının dışında bu hayvanı yetiştirmek kolay değildi. Bu nedenle, doğal çevresinin dışına götürülen tiftik keçisinin tüylerinin bozulduğuna, alelade keçi tüyüne benzediğine inanılmaktaydı. Evliya Çelebi, Avrupalıların kendi ülkelerinde tiftik keçisi yetiştirme konusundaki deneyimlerinin başarısızlıkla sonuçlandığını memnuniyetle kaydetmiştir. Ancak ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında, tiftik keçisi Güney Afrika'da yetiştirilmeye ve Osmanlı topraklarının dışında moher elde edinilmeye başlanmıştır.¹

Bunun yanında, Anadolu'nun Ankara bölgesi dışındaki yörelerinde de yer yer tiftik keçisi yetiştirilebilmiştir. Avrupa'lı seyyahlar farkına varamamışlar ama, onaltıncı yüzyıl

¹ Evliya Çelebi, Seyahatnamesi, 10 cilt, (İstanbul, 1314/1896-97-1938), cilt 2, s. 432.

Xavier de Planhol, «Rayonnement urbain et sélection animale : une solution nouvelle du problème de la chèvre d'Angore, Secrétariat d'état aux universités, Comité des travaux historiques et scientifiques, Bulletin de la section de géographie, Etudes de géographie historique, LXXXII (1975-77), s. 179-196. Bu çalışmada tiftik keçisi hakkında yapılan çalışmaların bir özeti bulunmaktadır.

Ancak bu çalışmada da onyedinci yüzyılın ikinci yarısıyla ilgili veriler bulunmaktadır. Bu durumda ondokuzuncu yüzyılın ilk yarısındaki çöküşüne kadar, Ankara sof imalatının gelişimine ışık tutacak yeni kaynaklar aramakta yarar vardır.

OSMANLI TEKSTİL İMALATINDA İKİ GELİŞİM TİPİ

Şimdiye kadar üzerinde çalışılan Osmanlı imalat dallarında iki gelişim tipi izlenmiştir. Bu tiplerin birincisi, hem Benjamin Braude'nin Selanik çuhası konusunda yaptığı çalışmada,⁷ hem de Murat Çızakça'nın Bursa ipeği üzerindeki araştırmasında ayrıntılı olarak betimlenmiştir. Her iki tür üretimde de onaltıncı yüzyılın sonlarında ve onyedinci yüzyılda bir bunalım olduğu görülmektedir ; her iki tür üretimde de Avrupalı imalatçıların rekabeti, etkisini göstermiştir.

Braude'nin çalışması, özellikle ham yün fiyatları üzerinde durmaktadır. Onaltıncı ve onyedinci yüzyıllarda kısa bir süre için olsa dahi, bir hayli gelişkin olan Venedik yünlü kumaş imalatı, genellikle Balkan'lardan gelen ham yün üzerinde çalışmıştır.⁸ Bu durumda Selanik'teki üreticiler ister istemez artan ham yün fiyatlarını ve zaman zaman hammadde darlığı hissetmiş olacaktırlar. Bunun yanı sıra Selanik çuhası 1580'lerden sonra kalabalık olarak Akdeniz ticaretine katılan İngiliz gemilerinde getirilen İngiliz yünlü kumaşlarının rekabetine maruz kalmıştır.

Daha az belirgin olmakla birlikte 1570'lerden sonra buna paralel olan gelişmelere Bursa ipek imalatında raslanmaktadır. İtalyan ipek imalatında bir ölçüde mekanikleşmeye doğru gidilmiş ve İngiltere'de ipekli kumaş imalatı yeni kurulmuştur. Bu durumda Avrupalı tüccarlar, İran'dan gelen ham ipeğe karşı giderek artan bir ilgi göstermişlerdir. Ancak aynı

7 Benjamin Braude, «International Competition and Domestic Cloth in the Ottoman Empire 1500-1650. A Study in Undevelopment», *Review*, II, 3 (1979), s. 437-454.

8 Domenico Sella, «The Rise and Fall of the Venetian Woolen Industry» *Crisis and Change in the Venetian Economy in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, yay. Brian Pullan (London, 1968), p. 105-126.

zamanda İran ipeği, Bursa imalatçılarının başlıca hammad-
desi olduğundan hammadde fiyatlarında, rekabetten kaynak-
lanan bir artış meydana gelmiştir.⁹ Aynı zamanda Bursa ipek-
lilerinin başlıca müşterileri olan Osmanlı İmparatorluğunun
varlıklı çevreleri satın alma güçlerini arttıramayınca ipekli
kumaş satıcıları, kumaşlarının fiyatlarını hammadde fiyat-
larının artışlarına göre yükseltememişlerdir. Bu durumda
Bursa'daki ipek imalatının zayıflaması kaçınılmaz bir hale
gelmiştir.¹⁰

Öte yandan Nicolay Todorov'un Filibe (Plovdiv)'deki
aba imalatıyla ilgili olarak yayınladığı çalışmalar, çok farklı
bir gelişimi yansıtmaktadır.¹¹ Filibe kentinde başlayan aba
imalatı, gittikçe kentin kırsal çevresine, daha sonra bugünkü
Bulgaristan'ın güneyine yayılmıştır. Onaltıncı yüzyılın sonla-
rında daha çok mahalli bir müşteri çevresi için çalışan ima-
latçılar, gittikçe satış yaptıkları bölgeyi genişletebilmişlerdir.
Onsekizinci yüzyılda ve hatta ondokuzuncu yüzyılın başlarında
Filibe'deki imalatçılar, en ücra Anadolu köylerine mal gö-
türmekle kalmamış, abalarını Hindistan'a kadar gönderebil-
mişlerdir. Güney Bulgaristan'daki abacılık 1830'lara kadar
nisbeten korunabilmiştir. Zira yerli ucuz kumaşlar, fabrika
sistemi iyice yaygınlaşmadan önce Fransa'dan veya İngiltere'
den ithal edilen malların rekabetine çok fazla maruz kalma-
mıştır. Hatta ondokuzuncu yüzyılın ortalarında Bulgaristan'
daki imalatçılar, bir ölçüde fabrika kurarak ve Osmanlı ordu-
suna üniforma yaparak varlıklarını sürdürebilmişlerdir. En
parlak günlerini onsekizinci yüzyılda ve ondokuzuncu yüzyı-
lın ilk yıllarında yaşamış olan Filibe aba imalatının, ham-
madde konusunda çok fazla sıkıntı çekmediği anlaşılmakta-
dır. Bunun yanı sıra bu yerli imalatçılar, piyasayı iyi bildik-
leri için Avrupalı tüccarlarınkinden daha verimli bir dağıtım
sistemi geliştirebilmişlerdir.

9 Dalsar, Bursa'da İpekçilik, s. 306-309.

10 Çızakça, «Price History» s. 538.

11 Nikolay Todorov, «19. Yüzyılın İlk Yarısında Bulgaristan Es-
naf Teşkilatında Bazı Karakter Değişmeleri», İ. Ü. İktisat Fakültesi
Mecmuası, 27, 1-2 (1967-68), s. 1-36.

Bu durumda onyedineyi yüzyıl Ankara'sındaki sof endüstrisinin ne gibi bir gelişim izlediği ilgi çekici bir konu olmaktadır. Ankara imalatçıları, Bursa ve Selanik'tekiler gibi çözülme yolunda mıydılar, yoksa Filibe'dekiler gibi işlerini genişletmekle mi meşgul idiler? Sof endüstrisindeki gelişimin, bu iki tipin hiçbirine uyum göstermemiş olması da mümkündür. Bu araştırmadan kesin bir sonuç çıkmamakla birlikte Ankara sof endüstrisinin, Bursa ve Selanik'teki imalat dallarına paralel olarak, onyedineyi yüzyılın başından itibaren ağır bir bunalıma girmiş olması pek muhtemel görünmemektedir.

ONYEDİNCİ YÜZYIL ANKARA'SINDA SOF İMALATI

Bu konuda sof işlemek için kullanılan atölyelerin sayısı, önemli bir gösterge sayılabilir. Atölye olarak kullanılan yapılar, çarşı ve hanların içinde değil, genellikle özel evlerin içinde bulunmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun büyük kentlerinde adet olduğu gibi, satılan, hibe edilen dava konusu olan veya mirasçılar arasında bölüşülen evler, genellikle kadı sicillerinde ayrıntılı olarak betimlenmiştir.¹² Bu durumda el değiştiren veya dava konusu olan sof atölyeleri hakkında, bir ölçüde bilgi edinmek mümkün olmaktadır. Ayrıca atölyeler sayıldıktan sonra, atölye sayısı ile kadı sicillerinde kayıtlı olan tüm evlerin sayısı arasında, bir ilişki kurulabilmektedir.

Bu araştırmada, iki ayrı dönem incelenmiştir. İlk dönem 1002/1593-94 yılında başlayıp 1010/1601-02'ye kadar devam etmektedir. Bu yıllar boyunca, incelememize yarayacak kadar ayrıntılı olan 343 ev satış belgesi veya dava tutanağı, kadı sicillerine geçirilmiştir. 1099/1687-88 yılından başlayan ve 1104/1692-93 yılında biten ikinci dönem için ise, 290 satış veya tutanak belgesi bulunabilmektedir.¹³ Genel olarak onyedineyi yüzyılın sonunda hazırlanan belgelerin, eskilerden daha ay-

12 Nikolay Todorov, «La differentiation de la population urbaine d'après les registres de cadis de Vidin, Sofia et Ruse», *Studia Balcanica*, III, La ville balkanique XVe-XIXe siècle, (Sofia, 1970), s. 45-62.

13 Ankara ve Kayseri kadı sicilleri, Ankara Etnografya Müzesinde bulunmaktadır. Bu çalışma için kullanılan ciltler : Ankara kadı sicilleri (bundan böyle AKS) 5, 6, 7, 8, 67, 68, 69, 70, 76, 72.

rıntılı olduğu göze çarpmaktadır. Eski belgelerde atölyenin ne için kullanıldığı her zaman belirtilmediği halde 1690'larda hazırlanan belgeler, genellikle söz konusu yapıların sof imalatı için kullanıldığını açıkça ifade etmektedir.¹⁴ Bu durumda 1600 dolaylarında yazılan belgeleri değerlendirirken bir iki kez, sof imalatı için kullanılmayan bir atölyenin sof atölyesi olarak sayılmış olması, imkansız değildir. 1600 dolaylarında Ankara'da işleyen sof atölyelerinin sayısının biraz abartılmış olması ise, bu araştırmamızın ana savını ancak destekleyebilir. Bu durumda konu edilen belirsizliklerin, bir sakınca teşkil etmediğine kanaat getirilmiştir.

1600 dolaylarında belgelenen 343 ev arasında, 30 tanesi birer sof atölyesine sahiptir (% 8.7). Doksan yıl sonra 290 yapının 28'inde birer sof atölyesi bulunmaktaydı (% 9.7). Örneklememizin pek mükemmel olmadığı göz önüne alınarak, içinde sof atölyesi olan evlerin oranının, onyedinci yüzyıl boyunca pek değişmediği varsayılabilir. 1600 dolaylarında mevcut olan sof atölyelerinin sayısı biraz abartıldıysa 1600 ile 1690 tarihleri arasında sof atölyelerinin oranının, hafifçe artmış olması bile ihtimal dahilindedir.

Ancak imal edilen sof parçalarının sayısında değişiklik olup olmadığını anlamak için, atölye başına bulunan tezgâhların sayısına eğilmemiz gerekmektedir. Yine 1690'lardaki durum, 1600 dolaylardakinden daha iyi bilinmektedir. 1600 yıllarında belgelenen atölyeler için, 8 kez tezgâhlar sayısı konusunda bilgi verilmiştir. Toplam olarak 30 atölye belgelendiğinden, durumların yaklaşık olarak % 25'inde, bu bilgi elimizde bulunmaktadır. Oysa 1690'lar için bu oran, % 50'yi geçmektedir ; 28 atölyeden 16 tanesi için, mevcut tezgâh sayısı belirtilmiştir.¹⁵

14 Sadece 'atölye' olarak tanıtılan yapılarda bulunan tezgâhlardan söz edilince gerçekten dokuma atölyesinin konu edildiğinden emin olmaktadır. Bununla birlikte, aradabir yanlış bir değerlendirme yapılmış olabilir.

15 Tezgâhların sayısı yaygın olarak verildiğinden, atölyelerin genellikle kumaş imalatı için kullanıldığını bilmekteyiz. Salt iplik imalatı için kullanılan atölyelere şimdiye kadar raslanmamıştır.

Elimizdeki sınırlı dökümantasyondan anladığımız kadarıyla bir atölyede bulunan tezgâh sayısı, onyedinci yüzyıl boyunca çok fazla değişmemiştir. 1600 dolaylarında tezgâhların medyanı 2 iken, ortalama sayısının 2.6 olduğu anlaşılmaktadır. 1690 yıllarında ise bu sayılar 2.5'e ve 2.9'a kadar çıkmıştı (bkz. Tablo 1). Ancak onyedinci yüzyılın sonlarında belgelenen atölyeler arasında, ev içinde bulunmayan iki yapıya

Tablo 1. Ankara Sof Atölyelerinde Tezgâhların Dağılımı

Atölye başına tezgâh sayısı	1	2	3	4	5—10	Toplam
1002-1010 (1593-94/1601-01)	—	5	1	2	—	8
1099-1104 (1687-88/1692-93)	1	7	5	2	1	16

rastlanmaktadır. Oldukça büyük sayılabilen bu iki atölyenin birinde 4, ötekinde ise 8 tezgâh bulunmaktadır.¹⁶ Bu iki birim hesap dışı tutulunca, medyan yine 2, ortalama ise 2.4 olmaktadır. Evlerin içinde bulunan atölyelerin büyüklüğünün, onyedinci yüzyıl boyunca pek değişmediği varsayılabilir. Sof imalatının önemli bir bölümü, bu tür atölyelerde meydana geldiğinden imalat düzeyinin de çok değişmediğini varsaymak, herhalde yanlış olmamaktadır.

Ancak 1600 ile 1690 arasında, sof imalatının önce azaldığı ve sonra tekrar hafif arttığını öne sürmek mümkün olmaktadır. Murat Çızakça'nın henüz basılmamış bir makalesinde konu edilen 'Ankara boyahane ve cendere mukataası'na ait verilerden sof imalatının, onyedinci yüzyılın ilk yıllarında azaldığı anlaşılmaktadır.¹⁷ Ancak Çızakça'nın topladığı veriler bizi 1610 tarihinin ötesine götürmemektedir. Bu durumda iltizam tekliflerinden ve atölye sayılarından çıkarılan sonuçlar, birbiriyle bağdaştırılabilmektedir.

Aynı zamanda, sofçuların atölyelerinde ve özellikle tezgâhlarında yatırılan para miktarı hakkında, bir fikir edinmek mümkün olmaktadır. 1600'lerde tutulan kayıtlarda evin ve

¹⁶ AKS 69, s. 36, no. 103 ; s. 2, no. 11.

¹⁷ Bkz. Çızakça, «Free Trade».

sof atölyesinin değeri, çoğu kez ayrı ayrı yazılmadığından değerlendirme güçleşmektedir. Ancak çok ufak olan fakat birer sof atölyesine sahip bulunan bazı evler, bize bu konuda birer ipucu vermektedir. Zira böyle durumlarda, atölyenin evin en değerli ögesi olduğu varsayılabilir. Örneğin bir oda ve içinde iki tezgâh bulunan bir atölyeden oluşan bir ev, 3000 akçeye alıcı bulmuştur.¹⁸ İçinde dört tezgâh olan bir atölye, bir avlu ve bir oda olan bir başka ev, 12.000 akçeye satıldığı gibi,¹⁹ avlû içinde münferit bir yapı olarak kaydedilen bir atölyenin ticarî değeri, 4000 akçe olarak verilmiştir.²⁰ Birkaç bin akçe harca-
yarak elde edilebilen bu atölyelerin, büyük yatırım gerektir-
medikleri görülmektedir. Gelir durumu çok parlak olmayan bir Ankara'lı ailenin, böyle bir atölyeye sahip olabildiği anlaşılmaktadır.

1690 yıllarındaki atölye fiyatları hakkında bilgimiz daha doyurucu olmaktadır. Zira bir belge bizi içinde bulunduğu binadan ayrı olarak satılan sof tezgâhları hakkında aydınlatmaktadır.²¹ Söz konusu atölyede sekiz tezgâh bulunmaktaydı. Bunlardan bir tanesi, Ayni diye tanıtılan bir kadının malıydı. Adı Mehmet Çelebi olarak geçen bir kişi, üç tezgâha sahipti ; kalan tezgâhlar ise Ahmed b. Abubekir Çavuş'un tezgâhlarıydı. Ayni ve Mehmed Çelebi, tezgâhlarını Ahmed'e 6 guruşa sattıklarına göre bir tezgâhın fiyatı, bina mülkiyetinden ayrı olarak 1.5 guruştur. Onyedinci yüzyılın sonlarında, bir sof parçası 50 esedî guruşa satıldığından tezgâhların fiyatı, hazır sofaların yanında çok cüzi kalmaktadır.²²

Tanı teşkilatlı sof atölyelerinin fiyatları ise, genellikle anlaşılmayan nedenlerden ötürü çok farklılık göstermiştir. Ev ile ilgisi bulunmayan 4 tezgâhlı bir atölye, 1101/1688-89 yılında 80 esedî guruş karşılığında el değiştirmiştir. Öte yandan 4 tezgâhlı bir atölye, 17 esedî guruşa satılmıştır.²³ Bu fark, atölyede bulunan aletlerden dolayı meydana gelmiş ola-

18 AKS 5, s. 131, no. 545.

19 AKS 8, s. 194, no. 1740.

20 AKS 8, s. 148, no. 1352.

21 AKS 69, s. 2, no. 11.

22 AKS 65, s. 136, no 385. Ayrıca bk. AKS 72, p. 179, no. 374.

23 AKS 69, s. 36, no. 103 ; 68, s. 60, no. 154.

bilir ; bunun yanısıra atölyenin bulunduğu arsanın değerinin de bir rol oynamış olduğu varsayılmaktadır. Ancak elimizdeki belgelerde, kesin bilgi bulunmamaktadır.

Aletlerin düşük değerli olması, Ankara sof imalatına özgü bir durum değildir. Onaltıncı veya onyedinci yüzyılda Venedik'te yünlü kumaş dokuyan ustaların, ucuz aletlerle çalıştıkları bilinmektedir.²⁴ Bununla birlikte dokunan sof parçalarını satışa hazırlamak için daha değerli aletlerle çalışıldığı anlaşılmaktadır. Şevval 1100/Temmuz-Ağustos/1689 tarihinde, bu tarihten önce ölmüş bulunan Asvadar' zımminin ailesi, kendilerine miras kalan bir sof cenderesini 400 esedi guruşa Müderriszade Abdurrahman Efendi diye tanıtılan bir Ankara'lı müderrise satmıştır.²⁵ Müderriszade Efendi'nin, sof imalatıyla ilgisi olan Ankara'lı ulemeden tek kişi olmadığı, kayıtlardan öğrenilmektedir. Şeyhülislam Ankaravî Mehmed Efendi İstanbul'a taşındıktan sonra Ankara müftüsünün aracılığıyla bir sof cenderesinin ve bir boyahanenin bazı hisselerini, 914 guruşa satın almıştır.²⁶ Onyedinci yüzyıl sonlarında Ankara'da birkaç odalı evin 100-400 guruş ettiğini düşünürsek, Şeyhülislam'ın yatırdığı sermayenin önemsiz olmadığı meydana çıkmaktadır.

Bir sof parçasını imal etmek için gerekli olan girdileri gözden geçirirken bir yandan imalatçıların aldıkları ücretler, diğer yandan da ham tiftik ve iplik fiyatları konusunda bilgi edinmemiz gerekmektedir. Ancak 1690'ların kadı sicilleri, bu konuda çok fazla aydınlatıcı olmamaktadır.²⁷ Ayrıca kaç sofçunun bağımsız olarak çalıştığı, kaç tanesinin ise tüccara bağımlı olduğu bilinmemektedir. Pek çok sof imalatçısı sadece, ücret almayan²⁸ ve kimi zaman ustanın evinde oturan²⁹

24 Richard Tilden Rapp, *Industry and Economic Decline in Seventeenth-Century Venice*, (Cambridge Mass, London, 1976), s. 118 ff.

25 AKS 69, s. 16, no. 51.

26 AKS 69, s. 48, no. 134.

27 Bkz. Ergene, «Ankara İktisadi Tarihine Ait Araştırmalar», s. 151-160.

28 AKS 69, s. 189, no. 481. Bu belgede davacı, ücretli işçi olarak çalıştırıldığını iddia etmiştir. Ancak sorguda çırak olarak işe alındığını itiraf etmek zorunda kalmış ve parasını alamamıştır.

29 Merzifon esnafının görenek ve gelenekleri için bk. Suraiya Faroqi, «The Life Story of an Urban Saint in the Ottoman Empire ; Piri Baba of Merzifon», *Tarih Dergisi*, 32 (1979), s. 6.

çırak çalıştırmış olmalıdır. Üstelik ev ve sof atölyesi genellikle aynı arsa veya aynı binada bulunduğuna göre pek çok usta, karısının ve çocuklarının emeğinden yararlanmış olmalıdır. Bu durumda ücret girdilerini saptamak, neredeyse olanaksız bir hale gelmektedir.

Sofçuların moher ipliğini nerelerden ve hangi şartlar altında sağladıklarını da, pek bilememekteyiz. Ancak sofçulardan ayrı olarak, kadı sicillerinde bir de tiftikçi ve iplikçi esnafına raslanmaktadır.³⁰ Maalesef 1690'larm sicil kayıtları, sof imalatıyla ilgili olan bu esnaf arasındaki ilişkiler konusunda bizi aydınlatmamaktadır. Bununla birlikte tiftik ipliğinin toptancılığını yapan tüccarların varlığı bilinmektedir. Aynı tüccarların, Avrupalı ihracatlara iplik sattıkları varsayılmalıdır. Örneğin İzmir'de bulunan bir tüccarı temsil eden Ishak Hamam adında bir Yahudi tüccar, 525 guruşluk bir borç için mahkemelik olmuştur.³¹ Bu borcun nedeninin, zimmi Kara Sinan'dan satın alınan moher ipliği olduğu anlaşılmaktadır. Ancak satın alınan tiftik ipliğinin miktarı konusunda hiçbir şey söylenmemiştir ; dolayısıyla, iplik fiyatları konusunda bilgi edinmek mümkün olmamıştır.

ANKARA SOFÇULARININ SOSYAL KONUMU

Kadı sicillerinde kaydedilen isimler, Ankara'da sof atölyesi satan veya alan kişilerin dini konusunda bilgi vermektedir. Bu bilgiler, 2 nolu tabloda özetlenmiştir (Bkz. s. 248).

1600 dolaylarında, Müslüman ile gayrimüslimlerin aşağı yukarı eşit derecede sof atölyesi işlettikleri görülmektedir. Alanlar arasında 15 Müslümana ve 14 gayrimüslime rastlanmaktadır. Hem Müslümanlar hem de gayrimüslimler, kendi dindarıyla alış-veriş yapmayı tercih etmişlerdir. Zaten satışların önemsiz olmayan bir bölümü, akraba arasında meydana gelmektedir. Bununla birlikte, Müslümanların zaman zaman gayrimüslim mahallelerinde, gayrimüslimlerin ise

30 AKS 72, s. 18, no. 46.

31 AKS 69, s. 89, no. 31.

Tablo 2 : Sof Atölyesine Sahip Olan Müslümanlar ve Gayrimüslimler.

	Satan Müslüman alan Müslüman	Satan Müslüman alan gayrimüslim	Satan gayrimüslim alan Müslüman	Satan gayrimüslim alan gayrimüslim	Toplam
1600 dolaylarında	9	2	6	12	30 ¹
1690 dolaylarında	3	5	3	17	28

¹Alanın dininin saptanamadığı bir satış olayı, toplama dahil edilmiştir.

Müslüman mahallelerinde taşınmaz mal almaktan çekinmedikleri anlaşılmaktadır.³²

Öte yandan, gayrimüslimlerin sofçuluk alanındaki faaliyetleri 1690'larda ağır basmaya başlamıştır. Müslüman olup da atölyesine sahip bulunanlara yer yer raslanmışsa da, hem satın alan hem satanların çoğu gayrimüslimdir. Halbuki aynı dönemde, tiftikçilerin çoğunlukla ve belki de tümüyle Müslüman oldukları kayıtlardan anlaşılmaktadır.³³ Maalesef Tokat ve Kayseri'ye kıyasla, onyedinci yüzyıl Ankara'sının nüfusu hakkında çok az şey bilinmektedir. Bu durumda Ankara zimmelerinin artan sofçuluk faaliyetlerinin, özellikle onyedinci yüzyılın ilk yıllarında yoğun olan iç göçlerle ilgili olup olmadığını saptamak mümkün değildir.

Elimizdeki belgelerden ulema dışındaki Osmanlı idaresine mensup kişilerin, sof imalatıyla ilgilenmedikleri anlaşılmaktadır. Özellikle sancakbeyinin ve mahiyetindeki kişilerin, bu konuda hiçbir faaliyet göstermemiş olmaları çarpıcıdır.

32 Kayseri'deki durum için bkz. Ronald C. Jennings, «Zimmis (non-Muslims) in early 17 th Century Ottoman Judicial Records», *JESHO*, XXI, 3 (1978), ş. 280.

33 AKS 72, s. 18, no. 46'da bu esnafın bazı temsilcileri sayılmıştır. Adlarından anladığımız kadarıyla tümü Müslüman idi.

Oysa onaltıncı veya onyedinci yüzyılın Edirne'sinde³⁴ askeri sayılanlar, ticaret ve imalat dallarında küçümsemeyecek bir rol almışlardır. Ankara'nın ulema ve seyyidleri ise, zaman zaman sof imalatında yatırım yapmışlardır. Daha önce adları geçen Şeyhülislâm Ankaravî Efendi ile Müderriszade Efendi'nin yanısıra, Seyyid Muharrem Efendi bir süre sof imalatıyla ilgilenmiş olmalıdır. Sargis adında bir gayrimüslime sattığı atölyeli evin değeri, 560 guruşa ulaşmaktadır.³⁵ Maalesef, oldukça yüksek rütbeli olan bu ulemadan kişinin, imalathanelerini nasıl işlettikleri anlaşılmamaktadır. Daha az varlıklı akrabaların çalıştırmış oldukları düşünülebilir. Evlerini atölyeleriyle birlikte sof imal eden ustalara kiraya vermiş olmaları da mümkündür.

Ustaların çoğu kez pek varlıklı adamlar olmadıkları, zaman zaman borçtan ötürü evlerini satmak zorunda kalmalarından anlaşılmaktadır. 1600 dolaylarında bu türden beş satış olayı belgelenmiştir ; 1690 yıllarında ise borçlar yüzünden yapılan dört satış işlemi belgelenmiştir. Ayrıca özellikle kaydedilmediği halde borçtan dolayı pek çok evin satıldığı varsayılmalıdır. Onyedinci yüzyılın başında Celali isyanlarının getirdiği sarsıntıdan dolayı pek çok usta, borç almak zorunda kalmıştır. Hızır v. Ayvaz adında bir sof imalatçısı Ispartavî bey b. Abdullah diye tanınan bir yeniçeriden 180 sikke flori borç almıştır.³⁶ Bir seyyid³⁷ ve çeşitli vakıflardan ³⁸ borç para alanlara da raslanmıştır.

Borca teminat sağlamak ve ödenen faizi gizlemek amacıyla, üç ustanın, evlerini ve imalathanelerini borç veren kişiye sattıklarını görmekteyiz. Evinde oturmaya devam eden

34 AKS 8, p. 181, no. 1636'da bir sof atölyesi satın alan yeniçeriden söz edilmiştir.

AKS 69, s. 78, no. 208'de Muslu Paşa oğlu Ahmed bey, İstanbul'a taşınmadan önce evini ve sof atölyesini satmıştır. Edirne'deki durum için bkz. Ömer Lütfi Barkan, «Edirne Askeri Kassamına Ait Tereke Defterleri (1545-1659)», Belgeler, III, 5-6 (1966), s. 59 v. d.

35 AKS 71, s. 124, no. 272.

36 AKS 8, s. 181, no. 1636.

37 AKS 5, s. 116, no. 481.

38 AKS 8, s. 222, no. 1997.

borçlu usta, 'faiz' yerine 'kira' ödemıştır. 'Kira' olarak ödenen paraların, borç değeriyle olan oranı da kayda değerdir : 600 akçe borç alan bir sof atölyesi sahibi, ev ve atölyesi için yılda 90 akçe ödemeyi tâahhüt etmektedir (% 15). Bu kira-faiz oranı ise, vakıflarm uyguladıkları faiz oranına aynen tekabül etmektedir. Hızır v. Ayvaz 180 gün için borç alarak, 'sat'tığı evin kirası olarak 1500 akçe ödemeyi taahhüt etmiştir. Onyedinci yüzyılın başında sikke-i hasenenin kur'u 120 akçe olduğuna göre, Ispartavî Ali bey de yaklaşık % 14 oranında faiz almıştır. Seyyid Mehmed Çelebi adında bir seyyid ise, satın aldığı evin 'kira'sı olarak % 20 oranında faiz talep etmiştir. Önyedinci yüzyıl Ankara'sında hiç şüphesizki faiz oranları, düşük değildi. Öte yandan % 15-20 oranında bir faiz, piyasada geçerli olan sınırlar içinde kalmakta ve anormal sayılmamaktaydı.

Maalesef onyedinci yüzyılın sonlarıyla ilgili veriler, bu dönemde geçerli olan faiz hadleriyle ilgili olarak hiç bir ipucu vermemektedir. Belgelerde bu konu ile ilgili olarak bir tek olaya raslanmaktadır ; söz konusu metinde ödenecek kira hakkında bilgi verilmemiştir.³⁹ Bunun yanı sıra iyilikseverliğin ilginç bir örneği bu bağlamda kayıtlara geçirilmiştir. Hacı Doğan mahallesinden zimmi Gabril öldükten sonra, evine ve atölyesine 40 guruşluk bir değer biçilmiştir. Halbuki Gabril'in Koçhisar ve Hacı Doğan mahalleleri vakıflarına, 54 guruş tutarında borcu olduğu saptanmıştır.⁴⁰ Mahmud Bey b Mustafa adlı bir kişi ise, evi 54 guruşa satın alarak vakıfların paralarını gecikmeden almalarını sağlamıştır. Ancak aynı zamanda Gabril'in veresesine de çok yardımı dokunmuştur. Gösterilen kolaylığa bir karşılık beklenip beklenmediği, maalesef kadı sicillerinde kayıtlı değildir.

Bu bağlamda onyedinci yüzyıl Ankara zimmilerinin, borç para ile ilgili işlerde Müslümanlardan daha faal olmadıkları görülmektedir. Aynı olguyu, Halil Inalcık onbeşinci yüzyılın

39 Bkz. Ronald C. Jennings, «Loans and Credit in Early 17 th Century Ottoman Judicial Records», **JESHO**, XVI, 2-3 (1973), s. 188-190. Ayrıca bkz. AKS 69, s. 88, no. 237.

40 AKS 68, s. 117, no. 292.

Bursa'sı, Ronald Jennings ise onyedinci yüzyılın Kayseri'si bağlamında gözlemlemişlerdir.⁴¹ Halbuki ondokuzuncu yüzyılda gayrimüslimler, hiç şüphesiz ki Ankara'nın sermaye piyasasına hakim olmuşlardır.⁴² Ancak bu gelişme 1690'ıarda henüz göze çarpmak kadar belirgin değildir.

OSMANLI DEVLETİNİN HİMAYESİNDE ANKARA SOFÇULUĞU

Ondokuzuncu yüzyıla kadar Osmanlı devlet idaresinin, yerli imalatçıları dışarıdan gelecek rekabete karşı korunmak amacıyla sistemli bir politika geliştirmedini bilmekteyiz. Yerli esnafın ürettiği mallarla rekabet eden ithal mallarına karşı bile, devletçe hiç bir önlem alınmamıştır. Öte yandan silah, at, bakır veya tahıl gibi savaş için gerekli olan malzemenin ihracatı, ilke olarak yasaklanmıştır.⁴³ Ancak bunun dışında deri, pamuk ve hatta palamut gibi malların ihraç edilmesinin, Osmanlı imparatorluğu içinde fazla talep çıkınca yasaklandığı sık görülmektedir. Ham ipek gibi malların ihracatı ise, genellikle tamamen serbest bırakılmıştır. Bu durumda Osmanlı devletine doğrudan doğruya hizmet eden veya önemli bir vergi kaynağı sayılan esnaf, devlet tarafından bir ölçüde korunmuştur. Ötekiler ise, ister istemez kendi başlarının çaresine bakmak zorunda kalmışlardır.

Dokusu ipeğe benzeyen sof, lüks mal sayılmaktaydı. Habsburg'luların elçisi Buşbecq, Kanunî Süleyman'ın çoğu zaman softan yapılmış elbise giydiğini anlatmıştır.⁴⁴ Lüks mal olarak, sofların epey vergi yükü kaldırabildiği açıktır.

41 Bk. Halil Inalcık, «Capital Formation in the Ottoman Empire», *The Journal of Economic History*, XXIX (1969), s. 97-140 and Jennings, «Loans and Credit», s. 213-214.

42 Bu konuda Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nce basılmakta olan *Tarih İçinde Ankara* adlı kitapta bilgi verilecektir.

43 Tahıl ticareti için bkz. Lütfi Güçer «Osmanlı İmparatorluğu Dahilinde Hububat Ticaretinin Tabii Olduğu Kayıtlar», *I. U. İktisat Fakültesi Mecmuası*, 13, 1-4 (1951-52), s. 79-98.

44 *The Turkish Letters of Ogier Ghiselin de Busbecq, Imperial Ambassador at Constantinople 1554-1562*, çev. Edward Seymour Foster (Oxford, 1966), s. 50.

Onyedinci yüzyılın başlarına ait kayıtlarda, damga ve cendere vergilerinden söz edilmektedir.⁴⁵ Ayrıca boyahane vergilerinin büyük bir kısmı, sof boyatanlar tarafından ödenmiştir. Bunun yanısıra onaltıncı yüzyılın sonunda yeniçerilerin et giderlerini karşılamak üzere yeni konan zarar-ı kassabiye vergisinden söz etmek gerekmektedir. Oranı pazarlanan sofaların değerinin % 1'i olarak saptanan zarar-ı kassabiye vergisi, onyedinci yüzyılın başında 18 ay için 593,000 akçeye iltizama verilmiştir.

Damga, cendere, boyahane ve kassabiye vergileri, genellikle iltizama verildiğinden sadece Osmanlı idaresinin değil, bazı önemli ve etkili mültezimlerin de sof imalatının gelişmesinde çıkarları vardı. Daha da önemli olarak, cendere vergisinin alınabilmesi için dokuma sürecinin bitmiş olması gerekirdi ; tiftik ipliğinden cendere vergisi alınamazdı. Hal böyle iken cendere mukataasının hasılatı, sof yapımıyla yakından bağlantılıydı.

Bu durumda Osmanlı devleti ve mültezimler, kendi çıkarlarını korumakla Ankara sof ensüstrisini de korumuşlardır. Safer 1055/Mart-Nisan/1645 tarihini taşıyan ve Ankara kadısına hitaben yazılan bir ferman, bu durumu aydınlatmaktadır. Cendere ve simsariye vergilerini iltizam eden Ali, Osmanlı idaresine şikayetleri bildirmekte ve bu bağlamda Ankara'da üretilen tiftik ve tiftik ipliğini sancak sınırlarının dışına çıkartmanın yasak olduğuna değinmektedir.⁴⁶ Ali'nin ifadesine göre, son zamanlarda yasağa rağmen bazı tüccarlar Haleb'e, İzmir'e, Sinob'a ve Samsun'a tiftik ve tiftik ipliği göndermişlerdir. Bu limanlarda ise tiftik ve iplik hariçten gelen gemilere yüklenmiş ve dolayısıyla Ankara sofçuları hammadde sıkıntısı çekmişlerdir. Ali'nin iltizamı da zarar etmiştir. Bundan ötürü mültezim, eski yasağın onaylanmasını istemiştir. Yasak, Ali'nin arzına dayanılarak yenilenmiştir. Em-sali fermanlarda sık rastlandığı gibi, uyum göstermeyen tüc-

45 Bkz. Ergenç, «Ankara İktisadi Tarihine Ait Araştırmalar», s. 160-163.

46 Başbakanlık Arşivi İstanbul (BA), Maliyeden Müdevver 7527, s. 69.

car, tiftik ve ipliklerinin müsaderesiyle tehdit edilmişlerdir.

Bu ferman, bir kaç açıdan ilginçtir. Tiftik ve tiftik ipliklerini Ankara bölgesinden ihraç etmenin, Mart-Nisan 1645'ten önce en az bir defa yasaklanmış olduğunu öğrenmekteyiz. Tarihi belirtilmemekle birlikte bu ilk fermanın onaltıncı yüzyılın sonunda veya onyedinci yüzyılın başında çıkartılmış olması kuvvetle muhtemeldir. Zira bu dönemde İngiltere'den ve Hollanda'dan gelen tüccarların sayısı giderek artmış ve bu tüccarlar, tiftik ipliğine karşı belirli bir ilgi göstermişlerdir. Tiftik ipliğinin sevkedildiği limanlar, ayrıca kayda değer özellikler göstermektedir. İzmir bu dönemde Anadolu'nun ilk ihracat limanı olarak hızlı bir gelişme göstermiştir. Halep ise, eskiden beri Osmanlı dış ticaretinin en önemli merkezi sayılmakla birlikte araya giren taşıma giderlerinden ötürü, tiftik ihracatında faal olması, pek muhtemel görünmemektedir. Halep'e giden tiftik ipliklerinin yerli imaalatta kullanılmış olduğu, akla çok daha yakın gelmektedir.⁴⁷ Sinop ve bu dönemde çok ufak bir yerleşme yeri olan Samsun⁴⁸ ise başka bir bağlamda incelenmeye değer özellikler taşımaktadır. Karadeniz Avrupalı tüccarlara kapalı olduğuna göre, bu iki limandan ancak Rumeli'ne, Kırım'a veya bugünkü Güney Rusya'daki Osmanlı vilayetlerine sevk yapılmış olabilir.⁴⁹ Mültezim Ali'nin şikâyetinde gerçekçi bilgi verdiği takdirde tiftik ve iplik ticaretinde, bazı bilinmeyen ayrıntıların olduğu şüphesizdir.

Ankara bölgesinin dışında tiftik ihracatını yasaklayan fermanın gerçekten uygulamaya konup konmadığı ve kentteki kumaş imalatına yarar sağlayıp sağlamadığı şimdilik bilinmemektedir. Onyedinci yüzyılın sonlarında ve onsekizinci yüzyılın başında İngiliz tüccarları, küçümsenmeyecek miktarlarda düğme yaptırmak üzere tiftik ipliği ihraç etmişlerdir. Bu durumda uygulamanın esnek olduğuna kanaat getirmek

47 Bkz. Wolfgang Aigen, *Sieben Jahre in Aleppo (1656-1663). Ein Abschnitt aus den «Reissbeschreibungen» des Wolfgang Aigen*, yay. Andreas Tietze (Vienna, 1980), s. 79-80.

48 BA, Malyeden Müdevver 3880, s. 4 ff.

49 Bk. Halil Inalcık, «The Question of the Closing of the Black Sea under the Ottomans», *Archeion Pontou*, 35 (1979), s. 74-110.

gerekmektedir.⁵⁰ Bazı İngiliz firmaları, tiftik, ipliği imalatını kontrol etmek üzere Ankara'ya zaman zaman temsilci göndermişlerdir. Aynı tüccarlar, sınırlı ölçüde olsa dahi, dokunmuş sofların ihracatıyla da ilgilenmişlerdir.

Öte yandan onyedinci yüzyılda konan yasağın, ondokuzuncu yüzyılın başında henüz kısmen yürürlükte olduğunu bilmekteyiz. 1232/1816-17 tarihini taşıyan bir belge, boyahane ücretlerinin arttırılmasından söz ederken Ankara sof imalatçılarından alınan vergilere değinmektedir.⁵¹ İmalatın hacmi konusunda ipucu vermemekle birlikte bu belge, iplik ticareti konusunda bazı bilgiler içermektedir. Bu belgeden anladığımız kadarıyla yakın zamanlara kadar yılda 1000 yük kaba tiftik ipliği Ankara bölgesinden İzmir limanına sevk edilmişti. Ancak Napolyon dönemindeki savaşların ve savaş sonrası ekonomik bunalımın getirdiği sarsıntılardan ötürü, genellikle Yabanabad (Kızılcahamam), Şorba (Pazar) ve Beypazarı'nda imal edilen kaba tiftik ipliğinin alıcı bulamadığı anlaşılmaktadır. Bu durumda Ankara bölgesinde, aynı dönemde bugünkü güney Bulgaristan'da da görünen gaytancılık gelişmiştir.⁵² Bunun yanı sıra, Tosya ve Koçhisar (İlgaz) da Ankara'da imal edilenlerden düşük nitelikli olan kuşak ve şalı imalatında, dışarıya artık satılamayan tiftik iplikleri değerlendirilmiş olmalıdır. Moher ipliği ihracatı, onsekizinci yüzyılın Avrupa modasında meydana gelen değişikliklerden ötürü, zaten gelişmediği için Ankara bölgesinin tekstil imalatındaki artışın, sadece savaş yıllarına özgü olmadığı varsayılabilir.⁵³

50 Ralph Davis, *Aleppo and Devonshire Square* (London, 1967), s. 28. Bununla birlikte, 18. yüzyılda da ince tiftik iplikleri ihraç edilememekteydi : Sahillioğlu «Sanayi bölgelerimiz», s. 65.

51 BA, Cevdet İktisat 971.

52 Todorov, «Karakter Değişmeleri», s. 26-27.

53 Paul Masson, *Histoire du commerce Français dans le Levant au XVIIIe siècle*, (Paris, 1911), s. 457, da 17. yüzyılda Ankara'da imal edilen sof kumaşlarının, küçümsenmeyecek miktarlarda Fransa'ya ithal edildiğini belirtmektedir. Bu dönemde Fransızların, henüz tiftik ithalıyla yetinmedikleri, böylece anlaşılmaktadır. Ancak 1730 dolaylarında Lille, Arras ve Amiens kentlerinde sofçuluk geliştikten sonra Fransa'ya Ankara'dan sof ithal etmekten vazgeçilmiştir.

Planhol, «Rayonnement urbain», s. 180 de Ankara sof imalatının 1820'ye kadar oldukça canlı kaldığını ifade etmektedir.

Aynı bağlamda 1232/1816-17 tarihli belge, bize tiftik ihracatı konusundaki yasaklarla ilgili bilgiler de aktarmaktadır. Bu dönemde bile beyaz tiftikli postların, beyaz tiftiğin ve ince beyaz tiftik ipliğinin, sadece Ankara'da satılabildiği görülmektedir. Bu malların Ankara bölgesinin dışına götürülmesi yasak olduğu gibi Avrupalı tüccarlara da satılamadığı anlaşılmaktadır. Bu durumda uzun bir süre boyunca tiftik ihracatının ve sofçuluğun bir arada yapıldığına kanaat getirilebilir. Ankara'daki sofçuluk, ithal edilen Avrupa kumaşları sof piyasasını ele geçirdikten sonra temelli olarak gerilemiştir. Ne yazık ki bu süreci bize ayrıntılarıyla gösterebilen bir çalışma, henüz ortaya çıkmış değildir.

1232/1816-17 tarihinde geçerli olan iç gümrük yönetmelikleri bu dönemin gerçeklerini doğru yansıtıyorsa, Halep ondokuzuncu yüzyılın başında Ankara tiftik ipliklerinin piyasası olmaktan çıkmıştı. Bunun dışında, Ankara'dan sadece İstanbul'a ve İzmir'e mal gönderilmekteydi. Savaşlar ve Rusya'nın kuzey Karadeniz bölgesindeki ilerleyişi, bu bölgedeki sof ve tiftik ticaretinin çökmesine yol açmıştı.

Elimizdeki raporun kayda değer bir başka özelliği, Ankara boyahanesinin kötü durumuna ilişkin açıklamadır. 1229/1813-14 ve 1230/1814-15 yıllarında mültezim bulamayan boyahanesinin giderlerinin önemli kısmını, boya maddelerinin oluşturduğu şüphesizdir. Ancak Napolyon dönemi savaşları nedeniyle boya fiyatları beş-altı misli arttığı gibi mazi ve odun gibi yerli hammaddelerin dahi, orantılı bir artış göstermiş olduğu belirtilmektedir. Halbuki boyahanesinin sorunları için ilk olarak beklediğimiz açıklama, yerli sof endüstrisinin çöküşüyle ilgilidir. İmalat, dokumacı veya tezgâh sayılarındaki azalma, gayet uzun ve ayrıntılı olan raporun hiçbir yerinde konu edinilmemektedir.

Ankara sofçuluğunun gelişimi şimdiye kadar iyi bilinmediği için böyle bir boşluktan çok fazla sonuç çıkarmak, doğru olmaz. Raporun konusu, boyahane ücretlerinin artışından sof imalatı için doğacak sonuçlar olduğuna göre Ankara'daki sofçuların maddi durumlarının çok parlak olmadığı varsayılabilir. Ondokuzuncu yüzyılın başındaki sof piyasası, herhal-

de pek canlı değildi. Öte yandan bu dönemde bile, Ankara sof imalatının tümüyle çökmediği anlaşılmaktadır. Aynı şekilde tiftikle ilgili ihracat yasağının bu kadar geç bir devirde hiç değilse kısmen yürürlükte olması, Ankara'daki sofculuğun henüz belirli bir düzeyde olduğuna bir gösterge sayılabilir. Çünkü dokumacılık tümüyle çökünce, ihracat yasağının da önemini yitirmesi doğaldır. Resmî belgelerde bu yasaktan hâlâ sözedilmesi, sof imalatının henüz korumağa değer bir faaliyet dalı olmasının bir sonucu olabilir.⁵⁴

ANKARA KENTİNİN NÜFUSU VE ESNAF ÜRETİMİ

Şimdiye kadar incelenen belgelerden ayrı olarak Ankara'nın nüfus gelişimi, bize sof imalatının düzeyi hakkında hiç değilse dolaylı yollardan bazı bilgiler verebilir. Genel olarak Ankara'daki ev satışlarıyla ilgili belgeler incelendiği vakit, onyedinci yüzyıl evlerinde giriş katının üstünde ikinci kata sahip olan ev sayısının arttığı görülmektedir. 1600 dolaylarında 343 satış veya dava belgesinin ancak 36'sında, bir üst katlı söz edilmektedir (%10.5). Öte yandan 1960'larda 290 belgenin 151'inde böyle bir katın varlığı saptanmıştır (%52.4).

Onaltıncı yüzyılda ve onyedinci yüzyılın ilk yıllarında yapılan belgenin ayrıntılı betimlemeler vermediğini hatırlatarak bu artıştan sonuç çıkarmanın yanlış olacağını öne sürmek mümkündür. Ancak bu sayılar, Kayseri'ye ilişkin olarak elde edilen sayılarla karşılaştırıldığı zaman, Kayseri'de üst katların onyedinci yüzyıl boyunca çok daha seyrek görüldüğü meydana çıkmaktadır (1600 dolaylarında %1.3, 1690 dolaylarında % 10.6). Kayseri'nin ise, onaltıncı yüzyıl sonlarında Ankara büyüklüğünde bir kent olduğu bilinmektedir. Ancak bir deprem bölgesinde bulunduğu⁵⁵ insanların üst katlar

54 Ankara hakkında yazan Avrupalı seyyahlar için bkz. Semavi Eyice, «Ankara'nın Eski bir Resmî», Atatürk Konferansları, IV (Ankara, 1972), p. 61-124.

55 Bkz. El 2. baskı Kayseri maddesi (Ronald Jennings). Wolf-Dieter Hütteroth, Türkiye (Darmstadt, 1982), s. 41'deki haritadan anladığımız kadarıyla Ankara'da ağır deprem tehlikesi, Kayseri'dekindeh bir az daha hafif görünmektedir.

yapmaktan büyük ölçüde kaçındıkları varsayılabilir. Öte yandan mahalli yapı gelenekleri kadı sicillerinde doğru yansıtıldığına göre, üst katın onyedinci yüzyıl Ankara'sında yaygınlaşmasını hayali ve sadece dökümantasyon eksikliklerinden kaynaklanan bir olgu olarak yorumlamak doğru olmaz.

Onyedinci yüzyıl boyunca bir Ankara evinde oturan nüfusun çoğaldığına gösterge sayılabilecek başka olgular da mevcuttur. Ortalama olarak, evlerde oturmağa müsait olan oda sayısı giderek artma eğilimindedir. 1600 dolaylarında belgelerin % 39.9'u, oda sayısının ikinin üstünde olan evlerle ilgili olmaktadır. Doksan yıl sonra ise, bu oran % 48.6'ya çıkmıştır. Kayıt usullerinde önemli bir değişiklik olmadığı takdirde Ankara mahallelerinde nüfus yoğunluğunun, onyedinci yüzyıl boyunca arttığı varsayılabilir. Bu yoğunluk artışı, bazı mahallelerin nüfus kaybetmesiyle dengelenmemişse, kentin nüfusu da artmış olmalıdır.

Gerçi Ankara nüfusunun onyedinci yüzyıl boyunca artış göstermesi, sof imalatı için sağlam bir gösterge sayılamaz. Örneğin Venedik'in yünlü kumaş imalatı ve uluslararası ticareti, özellikle 1620'lerden sonra çökmüştür. Ancak bu kayıpları dengeleyecek başka faaliyet dalları, kumaş imalatının ve uluslararası ticaretin yerini aldığı için, ne Venedik'in nüfusunda, ne refah düzeyinde önemli bir değişiklik olmamıştır.⁵⁶ Bu durumda Venedik'ten çok daha az bilinen Ankara ekonomisinde, başka uğraşların sof imalatının yerini alıp almadığını kesinlikle söylemek, şimdilik mümkün olmamaktadır.

SONUÇ

Onyedinci yüzyıl Ankara sofçuluğunun oldukça yüksek sayılabilecek bir düzeyde az çok sabit kaldığı, akla yakın bir varsayım gibi görünmektedir. Zira böyle bir varsayım, Osmanlı ekonomik faaliyetlerinin başka yanlarıyla uğraşan araştırmacıların bulgularıyla da paralel gittiği görülmektedir. Son zamanlarda bu bulguları özetleyen Fernand Braudel,⁵⁷ onye-

56 Rapp, Venice, s. 105.

57 Fernand Braudel, *Civilization matérielle et capitalisme*, 3 cilt. (Paris, 1979), cilt 3, *Le temps du monde*, s. 402-416.

dinci ve onsekizinci yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğunu görmüş olan Avrupalı seyyahların, Osmanlı devletinin içinde bulunduğu krizi abartmak eğiliminde olduklarını belirtmiştir. Zira genellikle Avrupa ülkelerinin Osmanlı İmparatorluğuna karşı saldırgan bir politikayı benimsemesi gerektiğini savunan bu yazarlar, çoğu kez hem kendi kendilerinden hem okurlarından, böyle bir politikanın uygulama güçlüklerini gizlemişlerdir.⁵⁸

Aynı bağlamda Kahire üzerinde kapsamlı bir çalışma hazırlamış bulunan André Raymond, Kahire'nin onsekizinci yüzyılın ikinci yarısına kadar, ekonomik canlılığını büyük bir ölçüde koruduğunu savunmaktadır.⁵⁹ Aynı şekilde Halep kenti, Osmanlı fethinden sonra en parlak dönemlerinden birini yaşamış ve en az onsekizinci yüzyılın başlarına kadar, ekonomik dinamizmini koruyabilmiştir.⁶⁰ Bununla birlikte onaltıncı yüzyılın son çeyreğinden itibaren Bursa ve 1650'lerden sonra Selanik imalathanelerinin gerilediği şüphesizdir. Ancak Osmanlı döneminin ekonomik hayatının, salt bu iki imalat dalından oluşmadığı da unutulmamalıdır. Endüstri öncesi Avrupasında da, imalatların parabol şeklinde bir gelişim gösterdiğini biliyoruz. Yeni kurulan bir endüstriyel veya ticari merkezin, batan selefinin yerini alması, Avrupa ekonomik tarihinde oldukça sık görülen bir olaydır.⁶¹ Bu durumda, Filibe'deki abacılığın, Selanik'teki çuhacılığın yerini alıp almadığı, hiç değilse araştırılması gereken bir sorundur.

Öte yandan Ömer Lütfi Barkan'm söylediği gibi, gelişme göstermeden yerinde sayan bir endüstri, ülkenin ekonomik hayatına olumlu bir etki yapamamaktadır.⁶² Hiç şüphe

58 Braudel, *Le temps*, s. 416.

59 André Raymond, *Artisans et commerçants du Caire*, 2 cilt (Damaseus, 1973-74), cilt 2, s. 807-814.

60 André Raymond, «La conquête ottomane et le développement des grandes villes arabes. Le cas du Caire, de Damas et d'Alep», *Revue de l'Occident musulman et de la méditerranée*, 1 (1979), s. 115-134.

61 Fernand Braudel, *Civilization matérielle et capitalisme*, 3 vols (Paris, 1979), vol. 2 *Les jeux de l'échec*, s. 268-273.

62 Ömer Lütfi Barkan, «The Price Revolution of the Sixteenth Century : A Turning Point in the Economic History of the Middle East», *Int. Journal of Middle East Studies*, 6, 1 (1975), s. 8.

yok ki Ankara sof endüstrisinin onyedinci yüzyılda gerilediğini gösteren belirtiler yoksa da, bu endüstrinin çok dinamik bir gelişme gösterdiğini savunmak da pek yerinde değildir. O açıdan, Ankara sofçuluğu ile Filibe abacılığı arasında, küçümsenmeyecek bir fark bulunmaktadır Öte yandan Richard Rapp'm Venedik ekonomisi üzerindeki çalışmasında belirttiği gibi, yatırım malı yerine daha çok tüketim malı üreten bir ortamda sabit sermayedeki yatırım düzeyi düşük olmaktadır. Böyle bir ekonomik ortamda sabit olan bir üretim düzeyi, nüfusun ve refah düzeyinin de sabit kalmasına engel olmamaktadır. Ankara sof endüstrisinin onyedinci yüzyıldaki durumu, belki bu türden bir olgu olarak yorumlanmalıdır.